

પ્રવચન નં. ૧૬ ગાથા-૧૩ થી ૧૪ શુક્રવાર, પોષ સુદ ૩, તા. ૧૩-૦૧-૧૯૬૭

‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય’ ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ કૃત, ૧૩ મી ગાથા ચાલે છે. શું ચાલે છે? આત્મા વિકારપણે ‘પરિણમમાનસ્ય’ ત્યાંથી મૂળ સિદ્ધાંત છે આખો. આત્મા વિકારપણે પરિણમતો થકો પોતાના ચૈતન્ય સ્વરૂપ વિકાર રાગાદિ એને નિમિત્તમાત્ર પુદ્ગલિક કર્મનો ઉદય કહેવામાં આવે છે. આત્મા પોતે છે એ પોતામાં, પોતાને કારણે, સ્વયં વિકારપણે રાગ-દ્વેષપણે થાય છે. એ તો પોતે જ પરિણમે છે. પણ નિમિત્ત ચીજ કોણ છે એની હવે વ્યાખ્યા ચાલે છે. નિમિત્ત પુદ્ગલકર્મનો પૂર્વનો ઉદય છે. કારણ કે વિકાર પોતાના સ્વભાવને લક્ષે ન થાય. આત્મામાં દોષ થાય એ કાંઈ નિર્દોષ ગુણને લક્ષે ન થાય. એથી દોષનું નિમિત્ત કોણ એ વાત સિદ્ધ કરે છે.

હવે આવ્યું, જુઓ! ‘જે જે પ્રકારે દ્રવ્યકર્મ ઉદય અવસ્થાએ પરિણમે છે...’ ત્યાં આવ્યું છે. ‘તે તે પ્રકારે આત્મા વિભાવભાવએ પરિણમે છે.’ પેલું તો નિમિત્તપણું સિદ્ધ કરવું છે, હોં! ‘પરિણમમાનસ્ય’ તો પહેલેથી સિદ્ધ કર્યું. પરિણમતો થકો, વિકારપણે પરિણમતો થકો એને નિમિત્ત કોણ છે એ વાત છે. ત્યારે કહે છે, નિમિત્ત એવું છે કે તેના પ્રમાણમાં એટલે કે નિમિત્તને લક્ષે જીવ વિકારપણે થાય તો એ પુદ્ગલમાં એવી કઈ શક્તિ છે? એટલે નિમિત્તમાં, હોં! નિમિત્ત સિદ્ધ કરવું છે ને અહીં તો? પરિણમનારો જીવ, વિકારપણે, દોષપણે થનારો આત્મા (છે), પણ એમાં નિમિત્ત કેવું? જેમાં એ શક્તિ છે કે નિમિત્તપણે થાય એવી શક્તિ કેવી છે? સમજાણું કાંઈ? ઉપાદાનપણે તો પોતાનો દોષ પોતાથી થાય એ તો એની શક્તિ પણ કર્મનો ઉદય એમાં નિમિત્તપણાની કેવી શક્તિ કે આને પરિણમવામાં તે જ નિમિત્ત થાય?

ઉત્તર :- ‘જેમ કોઈ મનુષ્યના શિર ઉપર મંત્રેલી રજ નાખી હોય...’ મંત્રેલી રજ ‘તો તે રજના નિમિત્ત દ્વારા...’ તે રજના નિમિત્ત દ્વારા, હોં! ‘તે પુરુષ પોતાને ભૂલી નાના પ્રકારની વિપરીત ચેષ્ટા કરે છે.’ એ નિમિત્ત (છે), ઉપાદાન એનું (પોતાનું છે). સમજાણું કાંઈ? તે પુરુષ મંત્રેલી રજના નિમિત્ત દ્વારા પોતાને ભૂલી જઈ અને અનેક પ્રકારની ચેષ્ટા કરે છે. એમાં એ મંત્રેલી રજ તેની નિમિત્ત કહેવાય છે. ‘મંત્રના નિમિત્તે રજમાં એવી શક્તિ હોય છે...’ હવે રજનું નિમિત્તપણું સિદ્ધ કરે છે. ‘મંત્રના નિમિત્તે રજકણોમાં એવી શક્તિ થાય છે કે જે બુદ્ધિમાન મનુષ્યને વિપરીત ‘પરિણમાવે છે.’ એમ નિમિત્ત થવાની શક્તિ છે. બુદ્ધિમાન મનુષ્યને પણ, પરિણમવામાં પોતે પરિણમે છે વિકારપણે, ઘેલછાપણે એમાં એ નિમિત્તની શક્તિ એને પરિણમાવે છે એમ કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- હા એ પરિણમન તો પહેલું સિદ્ધ રાખ્યું છે ને! ‘પરિણમમાનસ્ય’ ન્યાંથી તો ઉપાડ્યું છે. એને સિદ્ધ કરે છે કે એના પાઠથી ઊલટું સિદ્ધ કરે છે? પરિણમનમાં વિકારપણે પરિણમતો એને નિમિત્ત આ છે, નિમિત્તની આનામાં શક્તિ છે. એમ ઘેલછાયપણે પરિણમતો કે વિપરીત ચેષ્ટાપણે થતો એમાં રજ નિમિત્ત છે. જે મંત્રેલી રજ છે એ નિમિત્ત છે. એટલું અહીં સિદ્ધ કરવું છે. સમજાણું કાંઈ?

‘પરિણમાવે છે.’ એની વ્યાખ્યા પછી કરી, નીચે ખુલાસો કરવો પડ્યો. ‘દરેક દ્રવ્ય સ્વદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવથી છે,...’ એ સિદ્ધાંત છે. આખી વસ્તુ (છે). દરેક પદાર્થ પોતાનું દ્રવ્ય એટલે ગુણ-પર્યાયનો પિંડ, ક્ષેત્ર એટલે પહોળાઈ, કાળ એટલે વર્તમાન દશા, ભાવ એટલે ત્રિકાળ શક્તિ. દરેક પદાર્થ પોતાના વર્તમાન કાળની પરિણતિ પર્યાયથી છે. પરની પરિણતિ વર્તમાનના પરના કાળથી નથી. કહો! સમજાણું કાંઈ? છતાં જીવની (શક્તિ) તે પ્રકારે કોઈકોઈને પરિણમાવી શક્તી નથી.

‘(પર દ્રવ્યાદિનો તેમાં સદાય અભાવ જ છે તેથી) કોઈ કોઈને પરિણમાવી શક્તું નથી...’ પર દ્રવ્યાદિનો તેમાં સદાય અભાવ જ છે, ‘તે પ્રકારે પરિણમવાની યોગ્યતા કાળે બાહ્યમાં કઈ સામગ્રીને નિમિત્ત બનાવવામાં આવી તેનું જ્ઞાન કરાવવા માટે અસદ્ભૂત વ્યવહારનયથી...’ કર્તા-વ્યવહારકર્તા બધા અસત્ કર્તા છે ખરેખર. એ આપણે ‘પ્રવચનસાર’માં આવી ગયું. ‘કર્તા કહેવામાં આવે છે. અસદ્ભૂત નયે પરચીજ બીજાને કરે તેમ કહેવામાં જૂઠા જ્ઞાને, અસદ્ભૂતનયે કહેવામાં આવે છે. ‘વ્યવહાર કથનની રીત આમ છે એમ જાણવું જોઈએ.’ વ્યવહાર કથનનો પ્રકાર જ એવો છે.

‘તેવી જ રીતે આ આત્માના પ્રદેશોમાં...’ આત્મા પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે તેના અસંખ્ય પ્રદેશ છે. ‘રાગાદિના નિમિત્તે...’ કયા નિમિત્ત થાય છે હવે સિદ્ધ કરે છે, કે ‘રાગાદિના નિમિત્તે બંધાયેલાં પુદ્ગલોના નિમિત્તે...’ આમ બે વાત ગુલાંટ ખાય છે. પૂર્વે જે કર્મ બંધાયેલું હતું એમાં રાગ-દ્વેષનું નિમિત્ત હતું. જીવના રાગ-દ્વેષનું નિમિત્ત હતું. એથી નિમિત્તને બંધાયેલું છે. એ જ વળી નવા રાગ-દ્વેષને નિમિત્ત થાય છે. સમજાણું કાંઈ? ‘કળશટીકા’માં આવ્યું હતું ને? ‘કળશટીકા’માં આવ્યું હતું.

આ આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશી પહોળો ને અનંત ગુણ ભાવ સંપન્ન (પદાર્થ છે). એને વર્તમાન દશામાં પુણ્ય-પાપના ભાવ રાગ-દ્વેષના થાય તેને નિમિત્ત કોણ છે? કે જે નિમિત્તમાં પૂર્વે રાગ-દ્વેષનું નિમિત્ત હતું, એનાથી બંધાયેલું જે કર્મ, એ કર્મ રાગ-દ્વેષના નિમિત્તવાળું જે અહીં કર્મ હતું એ કર્મ આને રાગ-દ્વેષમાં નિમિત્ત થાય. સમજાણું કાંઈ? ‘રાગાદિના નિમિત્તે બંધાયેલાં પુદ્ગલોના નિમિત્તે આ આત્મા પોતાને ભૂલીને નાના (અનેક) પ્રકારના વિપરીત ભાવોરૂપે પરિણમે છે.’ જીવ પોતાના સ્વરૂપને ભૂલી, પોતાના જ ઉપાદાન એટલે વર્તમાન દશામાં વિકારને કરે છે.

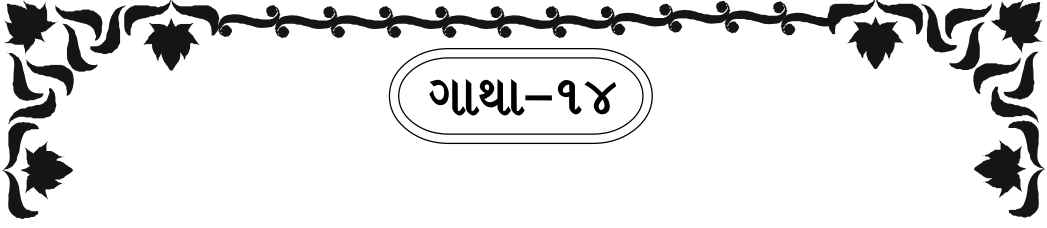
‘એના વિભાવભાવોના નિમિત્તે, એના વિભાવભાવોના નિમિત્તે પુદ્ગલમાં એવી શક્તિ હોય છે...’ જુઓ! પૂર્વે રાગ-દ્વેષનો વિભાવભાવ હતો ને? એમાં કર્મમાં એવી શક્તિ થઈ. ‘પુદ્ગલમાં એવી શક્તિ હોય છે કે જે ચૈતન્યપુરુષને વિપરીત પરિણમાવે છે.’ વિપરીત પરિણમનારને પરિણમાવે છે તેમ કહેવામાં આવે છે. એમણે બહુ ઉમેર્યું છે ને! ‘હિંમતભાઈ’એ ‘પંચાસ્તિકાય’માં અંદર લખાણ બીજા કર્યા હેઠે પાછો બચાવ કર્યો. ભાઈ! સિદ્ધાંત તો પહેલો નક્કી રાખીને બધે સિદ્ધાંત હોઈ શકે કે નહિ?

એક વર્તમાન દ્રવ્યની વર્તમાન પર્યાય નામ અવસ્થામાં પર અવસ્થાનું નિમિત્તપણું હોવા છતાં તે પરની અવસ્થાનો તેમાં અભાવ છે. શું સમજાણું આમાં? જુઓ! પરિણમાવે છે (એમ લખ્યું છે). આનો અર્થ કરવો હોય તો કરે બધા પછી આમાંથી. પણ પાઠ શું છે અહીં? ગાથાનો ભાવ છે એને સિદ્ધ કરવો છે કે એનાથી ઊલટું સિદ્ધ કરવું છે? પાઠ તો એ છે— ‘પરિણમમાનસ્ય ચિત્તશ્ચિદાત્મકૈઃ સ્વયમપિ સ્વકૈર્ભાવૈઃ’ જુઓને કેટલા શબ્દ પડ્યા છે. વિકારપણે જીવ થતાં થનારને તે ચૈતન્ય સ્વરૂપ રાગાદિભાવને ‘સ્વયમપિ સ્વકૈર્ભાવૈઃ’ પોતે પોતાના ભાવથી પરિણમતાને ‘ભવતિ’ નિમિત્તમાત્ર પુદ્ગલકર્મ બસ! તેને પૂર્વનું કર્મ નિમિત્તમાત્ર થાય છે. કહો! સમજાણું આમાં? પાઠમાં વાત હોય એને ખોલવી છે કે એનાથી કાંઈ વિપરીત કરવી છે પાછી વાત? તો તો પાઠનો અર્થ એ થયો નહિ. પાઠ તો એ છે. વિકારપણે જીવ જ્યારે થાય છે ત્યારે સ્વથી પોતાના ચૈતન્યરૂપ વિકારના ભાવ. ‘સ્વકૈર્ભાવૈઃ’—પોતાના ભાવપણે પરિણમતા તેને ‘ભવતિ’ નિમિત્ત, તેને તે કાળે નિમિત્ત થાય છે, એમાં કાળભેદ ક્યાં હતો? સમજાણું કાંઈ? ‘પૌદ્ગલિકં કર્મ તસ્યાપિ’ લ્યો! એને પુદ્ગલકર્મ નિમિત્ત હોય છે. કહો! સમજાણું આમાં? બીજો દોષ કરાવતો નથી એમ કહે છે. કરાવતો નથી એમ કહે છે, જો દોષ કરાવતો હોય તો હવે ઉપદેશ કહેશે કે કર્મના નિમિત્તે થયેલા વિકાર તે કરેલા છે તેને તું તારા સ્વભાવમાં માન તો વિપરીત માન્યતા છે, મિથ્યાત્વ છે. એ તો અહીં સિદ્ધ કરવું છે હવે. સમજાણું કાંઈ?

આત્મામાં કર્મના નિમિત્તે થતાં અશુદ્ધ ઉપાદાન પોતાના સ્વતઃ પરિણમનથી પણ તે મલિનભાવ છે એને સહિત તું માન તો સહિત માને છે તું, ત્યાં કર્મનો ઉદય મનાવે છે એમ ન આવ્યું ત્યાં. સમજાય છે? ૧૪મી ગાથા છે ને? જુઓને! વિકારપણે જીવ પરિણમે છે ત્યારે પૂર્વનું કર્મ નિમિત્ત (છે), એટલું. હવે એ નિમિત્તથી થતાં ઉપાધિભાવને આત્મા પોતાના સ્વભાવ સાથે એકપણે માને છે તેનું નામ મિથ્યાત્વ ને સંસાર છે. હવે જ્યારે એકપણે માનવું એ પણ જો નિમિત્તને આધીન હોય, તો તો પછી એકપણે તું માને છે એ તારી ભૂલ છે એ કહેવાનું રહેતું નથી. સમજાણું કાંઈ? સમજાણું છે કાંઈ?

જુઓ! ‘આ રીતે ભાવકર્મથી દ્રવ્યકર્મ (નિમિત્તથી) થાય છે અને દ્રવ્યકર્મથી (નિમિત્તથી) ભાવકર્મ થાય છે.’ એવા નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધને જાહેર પ્રસિદ્ધ કર્યો, ‘તેનું નામ સંસાર

કહીએ.’ કહો! સમજાણું કાંઈ? ભગવાન આત્મા આનંદસ્વરૂપ, જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા છે. એ પોતાને ભૂલીને પોતામાં વિકારભાવને કરે છે એમાં પૂર્વનું કર્મ નિમિત્તમાત્ર ઉપસ્થિત સંયોગમાત્ર ચીજ ગણવામાં આવે છે. એ વિકારનું જે પરિણામન થાય છે એ પોતે જ કરેલું છે. પણ તે ઉપરાંત હવે એ વિકારના પરિણામ પોતે પોતાના ત્રિકાળ સ્વભાવ સાથે માને છે એ જ મિથ્યાત્વભાવ અને સંસારનું મૂળ કારણ છે. એ અહીં સિદ્ધ કરવું છે હવે. સમજાણું કાંઈ? ‘પરિણમમાનસ્ય’ તો ત્યાં સિદ્ધ કરી દીધું.



આગળ આ સંસારનું મૂળ કારણ બતાવીએ છીએ -

एवमयं कर्मकृतैर्भावैरसमाहितोऽपि युक्त इव।

प्रतिभाति बालिशानां प्रतिभासः स खलु भवबीजम्॥१४॥

અન્વયાર્થ :- [એવમ્] એ રીતે [અયં] આ આત્મા [કર્મકૃતૈઃ] કર્મોના કરેલા [ભાવૈઃ] રાગદિ અથવા શરીરાદિ ભાવોથી [અસમાહિતોઽપિ] સંયુક્ત ન હોવા છતાં પણ [બાલિશાનાં] અજ્ઞાની જીવોને [યુક્તઃ ઇવ] સંયુક્ત જેવો [પ્રતિભાતિ] પ્રતિભાસે છે અને [સઃ પ્રતિભાસઃ] તે પ્રતિભાસ જ [ખલુ] નિશ્ચયથી [ભવબીજં] સંસારના બીજરૂપ છે.

ટીકા :- ‘સ એવં અયં કર્મકૃતૈર્ભાવૈઃ અસમાહિતઃ અપિ બાલિશાનાં યુક્તઃ ઇતિ પ્રતિભાતિ’ આવી રીતે આ આત્મા કર્મ વડે કરેલા નાના પ્રકારના ભાવથી સંયુક્ત નથી તો પણ અજ્ઞાનીને પોતાના અજ્ઞાનથી આત્મા કર્મજનિત ભાવોથી સંયુક્ત જેવો પ્રતિભાસે છે.

ભાવાર્થ :- પહેલા આમ કહ્યું કે પુદ્ગલકર્મને કારણભૂત રાગાદિભાવ છે, રાગાદિભાવોનું કારણ પુદ્ગલકર્મ છે. તેથી આ આત્મા નિજ સ્વભાવભાવની અપેક્ષાએ કર્મજનિત નાના પ્રકારના ભાવોથી જુદો જ ચૈતન્યમાત્ર વસ્તુ છે.

જેમ લાલ ફૂલના નિમિત્તે સ્ફટિક લાલ રંગરૂપે પરિણમે છે પરંતુ તે લાલ રંગ સ્ફટિકનો નિજ ભાવ નથી. સ્ફટિક સ્વચ્છતારૂપ પોતાના શ્વેત વર્ણથી બિરાજમાન છે. લાલ રંગ છે તે સ્વરૂપમાં પેઠા સિવાય ઉપર ઉપર જ ઝલક માત્ર દેખાય છે. ત્યાં રત્નનો પારખુ ઝવેરી તો એમ જ જાણે છે અને અપારખુ (અપરીક્ષક) પુરુષને સત્યરૂપ લાલ મણિની જેમ લાલરંગરૂપ

જ પ્રતિભાસે છે. તેવી જ રીતે કર્મનિમિત્તથી આત્મા રાગાદિરૂપે પરિણમે છે. તે રાગાદિ આત્માના નિજ ભાવ નથી. આત્મા પોતાની સ્વચ્છતારૂપ ચૈતન્યગુણમાં બિરાજમાન છે. રાગાદિ છે તે સ્વરૂપમાં પેઠા વિના ઉપર ઉપર જ ઝલક માત્ર દેખાય છે. ત્યાં જ્ઞાની સ્વરૂપના પરીક્ષક તો એમ જ જાણે છે. અને અપરીક્ષક જીવોને સત્યરૂપ આત્મા પુદ્ગલ કર્મની પેઠે રાગાદિ સ્વરૂપ જ પ્રતિભાસે છે. અહીં પ્રશ્ન-તમે જ રાગાદિભાવને જીવકૃત કહ્યા હતા. અહીં તેને કર્મકૃત કેવી રીતે કહો છો? તેનો ઉત્તર-રાગાદિભાવ ચેતનારૂપ છે તેથી એનો કર્તા જીવ જ છે, પરંતુ અહીં શ્રદ્ધા કરાવવા માટે મૂળભૂત જીવના શુદ્ધસ્વભાવની અપેક્ષાએ રાગાદિ ભાવ કર્મના નિમિત્તથી થાય છે તેથી કર્મકૃત કહ્યા.

જેમ કોઈ મનુષ્યને ભૂત વળગ્યું હોય તો તે મનુષ્ય તે ભૂતના નિમિત્તે નાના પ્રકારની વિપરીત ચેષ્ટા કરે છે. તેથી તે ચેષ્ટાઓનો કર્તા તો મનુષ્ય જ છે પરંતુ તે ચેષ્ટા મનુષ્યનો નિજભાવ નથી માટે એ ચેષ્ટાઓને ભૂતકૃત કહીએ. તેમ આ જીવ કર્મના નિમિત્તે નાના પ્રકારના વિપરીત ભાવોરૂપે પરિણમે છે, તે ભાવોનો કર્તા તો જીવ જ છે પરંતુ આ જીવનો નિજભાવ નથી તેથી તે ભાવોને કર્મકૃત કહીએ છીએ. અથવા કર્મે કરેલા જે નાના પ્રકારના પર્યાય, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, કર્મ, દેવ-નારક-મનુષ્ય-તિર્યચશરીર, સંહનન, સંસ્થાનાદિ ભેદ અથવા પુત્ર, મિત્ર, મકાન, ધન, ધાન્યાદિ ભેદ-એ બધાથી શુદ્ધાત્મા પ્રત્યક્ષ ભિન્ન જ છે. જેમ કોઈ મનુષ્ય અજ્ઞાની ગુરુના કહેવાથી એકાંત ઓરડામાં બેસી પાડાનું ધ્યાન કરવા લાગ્યો, પોતાને પાડા સમાન મોટા શરીરવાળો ચિંતવવા લાગ્યો, આકાશ જેવડા મોટા શિંગડાવાળો માની હું આ ઓરડામાંથી કેવી રીતે નીકળીશ એમ ચિંતવવા લાગ્યો. તે પોતાને પાડો ન માને તો મનુષ્યસ્વરૂપ પોતે બની જ રહ્યો છે. તેમ આ જીવ મોહના નિમિત્તથી પોતાને વર્ણાદિક સ્વરૂપ માની દેવાદિ પર્યાયોમાં આવ્યો માને છે. જો ન માને તો અમૂર્તિક શુદ્ધાત્મા પોતે બની રહેલ જ છે.

આ રીતે આ આત્મા કર્મજનિત રાગાદિકભાવ અથવા વર્ણાદિભાવ તેનાથી સદાકાળ ભિન્ન છે. કહ્યું છે કે - ‘વર્ણાદ્યા વા રાગમોહાદયો વા। મિત્રા ભાવાઃ સર્વ એવાસ્ય પુંસઃ’^૧ તો પણ અજ્ઞાની જીવોને આત્મા કર્મજનિત ભાવોથી સંયુક્ત પ્રતિભાસે છે, ‘ખલુ સઃ પ્રતિભાસઃ ભવવીજમ્’ નિશ્ચયથી આ પ્રતિભાસ તે જ સંસારના બીજભૂત છે.

ભાવાર્થ :- જેમ બધાં વૃક્ષોના મૂળભૂત બીજ છે તેમ અનંત સંસારનું મૂળકારણ કર્મજનિત ભાવોને પોતાના માનવા તે છે. આવી રીતે અશુદ્ધતાનું કારણ બતાવ્યું. ૧૪.

૧- આ પુરુષ (-આત્મા)ને વર્ણાદિ, રાગાદિ અથવા મોહાદિ બધાય ભાવ (પોતાથી) ભિન્ન છે.

ગાથા-૧૪ ઉપર પ્રવચન

‘આગળ આ સંસારનું મૂળ કારણ બતાવીએ છીએ -’ ૧૪મી ગાથા.

एवमयं कर्मकृतैर्भावैरसमाहितोऽपि युक्त इव।

प्रतिभाति बालिशानां प्रतिभासः स खलु भवबीजम्॥१४॥

સહિત તને ભાસે છે. નિમિત્ત એને એવું ભસાવે છે? ભાસ કરાવે છે? ‘પ્રતિભાતિ’ તને ભાસે છે એમ કહે છે. તને ભાસે છે કે કર્મના નિમિત્તના સંગે થયેલો મલિનભાવ તને તારા સ્વભાવ સાથે એક ભાસે છે એ તારી ભૂલ છે. એ મિથ્યાત્વભાવ છે, એ સંસારભાવ છે, એ રખડવાનો ભાવ છે. કહો! સમજાણું આમાં? ‘પ્રતિભાતિ બાલિશાનાં’ કોને? ‘બાલિશાનાં પ્રતિભાસઃ સ ખલુ ભવબીજમ્’ અજ્ઞાનીઓને એ અજ્ઞાનપણાને કારણે, કર્મને કારણે એમ ન કીધું ત્યાં. એવા વિકારીભાવ કર્મને જ કારણે થતાં હોય તો વિકારીભાવ પોતાના માનવા એ પણ કર્મને જ કારણે માને છે એમ થાય. સમજાણું કાંઈ? શું સમજાય છે કે નહિ?

આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ (છે) એમાં વિકારીભાવ થાય એ કર્મને લઈને જ થતાં હોય તો તો વિકારીભાવને તું પોતે સ્વભાવ સાથે માને છો એ કહેવાનું રહેતું નથી. એ પણ કર્મને લઈને જ માને છે એમ થાય. કહો! ‘છોટાભાઈ’! નિમિત્ત ઉડી જાય છે આમાં ખરેખર તો. એમાં નિમિત્ત સ્થાપે છે. નિમિત્ત સ્થાપીને એનો ઉપાધિભાવ સ્થાપવો છે, એમ સ્થાપવું છે. ઉપાધિભાવમાં નિમિત્ત હોય છે, સ્વભાવભાવમાં નિમિત્ત નથી હોતું એ સિદ્ધ કરે છે. શું કીધું?

ભગવાન આત્મા જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ (છે). છતાં કહે છે કે, એમાં ઉપાધિભાવ છે એ નિમિત્ત દ્વારા થયો, સ્વભાવ દ્વારા નહિ. એમ કરીને એ વિકારને ઉપાધિભાવ સ્થાપે છે. અને એ ઉપાધિભાવને સ્વભાવ સાથે એક છે તેમ અજ્ઞાનીઓને ભાસે છે એમ કહ્યું છે. કર્મને લઈને એક ભાસે છે એમ કહ્યું છે? સમજાણું કાંઈ આમાં? અર્થ જુઓ!

“एवम्” એ રીતે ‘अयं’ આ આત્મા કર્મોના કરેલા...’ જુઓ! નિમિત્તથી થયેલા ઉપાધિભાવ. પહેલાં તો જીવકૃત કીધું હતું. કહ્યું હતું કે નહિ? ‘जीवकृतं’ ૧૨મી ગાથાનો પહેલો શબ્દ, ‘जीवकृतं परिणामं निमित्तमात्रं प्रपद्य’ આહા...! શાસ્ત્રના અર્થ કરવામાં પણ ઊંધાઈ. ઊંધો પડ્યો તો એને ઊંધું પાછું કાઢવું છે. કર્મોના કરેલાનો અર્થ શું કરવો છે? કે નિમિત્તના દ્વારા થયેલા તારા ઉપાધિભાવ એ વાસ્તવિક આત્માનું સ્વરૂપ નથી. સમજાણું કાંઈ? ‘रागादि अथवा शरीरादि भावोऽथी...’ જુઓ! બન્ને લીધા. ‘वर्णाद्यारागाद्या’ એમ સિદ્ધ કરશે. છે ને શ્લોક? ‘वर्णाद्यारागाद्या’ એ શ્લોક નાખશે, બન્ને નાખ્યા છે.

આ આત્મા કર્મોના નિમિત્તથી થયેલો આત્મામાં પુણ્ય-પાપ, કામ-ક્રોધ આદિના

ઉપાધિભાવ (થાય) અને નિમિત્તથી થયેલું આ શરીરાદિ બાહ્ય વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શનું પ્રાપ્ત થવું તે. બે (વાત કરી). આત્મા તો શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ (છે). એના ત્રિકાળી શુદ્ધ સ્વભાવમાં એ વિકાર નથી. એ વિકાર ઉપર ઉપર એક ક્ષણમાં થયેલી ઉપાધિ, નિમિત્તને આધીન થયેલી, આશ્રયે થયેલી તારામાં ઉપાધિ છે. કરેલી એણે પણ નિમિત્તને આધીન કરેલી છે, સ્વભાવ આધીન થયેલી નથી. સમજાણું કાંઈ? એ નિમિત્તને આધીન થયેલી ઉપાધિ એકલા સ્વભાવ સાથે સમાહિત માને... જુઓ! ‘સંયુક્ત ન હોવા છતાં...’ ભગવાન આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ આનંદની મૂર્તિ આત્મા છે. અતીન્દ્રિય આનંદસ્વરૂપ એવા આત્માને એ ઉપાધિભાવવાળો સહિત સ્વીકારવો એ સંસાર ને મિથ્યાત્વ (છે), બીજ છે, રખડવાનું બીજ છે. સમજાણું કાંઈ?

તે પણ શું કહ્યું? ‘સંયુક્ત ન હોવા છતાં...’ (સંયુક્ત) કોણ માને છે? ‘અજ્ઞાની જીવોને સંયુક્ત જેવો પ્રતિભાસે છે...’ ત્યાં એમ કહ્યું નથી કે, ભાઈ! કર્મના નિમિત્તે તેને સંયુક્ત સહિત પ્રતિભાસે છે. દર્શનમોહના નિમિત્તે નિમિત્ત દ્વારા એને આત્માના સ્વભાવ સાથે ઉપાધિભાવ સહિત છે તેમ મિથ્યાત્વને, દર્શનમોહને લઈને ભાસે છે એમ નથી કહ્યું.

મુમુક્ષુ :- ઇ એણે સમજી લેવું જોઈએ.

ઉત્તર :- એ જ કહે છે સમજી લેવું જોઈએ કે, તારાથી થયેલો ઉપાધિભાવ, એમાં નિમિત્ત હતું. એ ઉપાધિભાવને સ્વભાવ સાથે માને છે એ પણ તું માને છો, કર્મ કાંઈ મનાવતું નથી. કર્મથી પેલો થયો નથી ને એને સહિત માને એ કર્મ મનાવતું નથી. સમજાણું કાંઈ? અટપટુ-અટપટુ (લાગે પણ) બહુ સરસ વાત લીધી છે.

‘અજ્ઞાની જીવોને સંયુક્ત જેવો પ્રતિભાસે છે...’ ભગવાન શુદ્ધ સ્ફટિક ચૈતન્ય જેવો એમાં કહે છે કે, આ ઉપાધિભાવ સ્વભાવને આધારે નહિ થયેલા નિમિત્તને લક્ષે થયેલો ઉપાધિ, થયેલો તારામાં ‘પરિણમમાનસ્ય’. એ વિકારના ભાવ નિમિત્ત આધીન થયેલા, સ્વભાવના આધીન નહિ (થયેલા) એથી ત્યાં નિમિત્ત આધીન છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે. અને તે નિમિત્તને આધીન થયેલો મિથ્યાત્વ, રાગ-દ્વેષ આદિ ભાવ, ઉપાધિભાવ, ક્ષણિકભાવ, ઉપર તરતો ભાવ, ક્ષણિક સમય પૂરતો થયેલો ભાવ એને ત્રિકાળી શુદ્ધ ભગવાન આત્મા સાથે સહિત માનવું છે એ જ મિથ્યાત્વભાવ સંસારભાવ છે. સમજાણું કાંઈ? છે કે નહિ એમાં પણ? જુઓને! આ પુસ્તક તો સામે રહ્યું છે.

‘તે પ્રતિભાસ જ નિશ્ચયથી સંસારના બીજરૂપ છે.’ ભારે સિદ્ધાંત કીધો! સમજાય છે કાંઈ? ચૈતન્ય ભગવાન જ્ઞાનાનંદ ચૈતન્યજ્યોત એ તો શુદ્ધ આનંદની મૂર્તિ આત્મા છે. એમાં પરિણમતો એ આત્મા વિકારની ઉપાધિપણે જે રાગ, દ્વેષ, પુણ્ય, પાપપણે થાય તેમાં નિમિત્તના આધીનથી થયેલો ભાવ તે ઉપાધિ છે. કરેલો પોતે, નિમિત્ત પર છે. અહીં સ્વભાવ આધીન નથી માટે નિમિત્ત પર એમ સિદ્ધ કરવું છે. અને નિમિત્તને આધીન ક્ષણિક કૃત્રિમ ત્રિકાળ સ્વભાવમાં નહિ એવા ઉત્પન્ન થયેલા એવા વિકારી ભાવને સ્વભાવની સાથે સહિત છે,

સંયુક્ત છે, જોડાયેલા છે, એક છે એવી માન્યતા તેને મિથ્યાત્વ કહે છે. એ મિથ્યાત્વ સંસારનું બીજ છે. કહો! ‘શોભાલાલજી’! સમજાય છે કે નહિ? કેટલી વાત સિદ્ધ કરે છે!

ભગવાન આત્મા તો શુદ્ધ ચૈતન્યની મૂર્તિ, પરમાનંદ સ્વરૂપ આત્મા એને આત્મા કહીએ. એવો પરમાનંદ શુદ્ધ જ્ઞાયક સ્વરૂપ ચૈતન્ય, એની વર્તમાન દશામાં ઉપાધિના ભાવ મેલા રાગ-દ્વેષ પુણ્ય-પાપના (થાય છે) એ સ્વભાવમાં નથી, સ્વભાવને આશ્રયે થયેલા નથી, સ્વભાવનું લક્ષ કરીને બનેલા નથી. નિમિત્તને લક્ષે બનેલા ઉપાધિભાવ (છે) તેથી નિમિત્ત દ્વારા થયા એમ કહેવામાં આવ્યું. એવા જે વિકારી ભાવ પુણ્ય ને પાપ, કામ ને ક્રોધ વિકારી શુભાશુભભાવ એ ઉપાધિ છે, ક્ષણિક છે, નિમિત્ત આધીન થયેલા છે, સ્વભાવમાં નથી. એને જે કોઈ પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં વિકારી કૃત્રિમ ને ત્રિકાળી સ્વભાવ સાથે સહિત માને તેનું નામ જ સંસારનું બીજ અને મિથ્યાત્વ છે. આહાહા...! કહો! ‘માંગીરામજી’!

આગંતુક ભાવ. ઘરમાં કો’કનો દાગીનો લઈ આવે ને પાંચ હજારનો... દાગીનાને શું કહે છે? ઝેવર. ઘરની પુંજમાં ખતવે તો? આભૂષણ, ઘરની પુંજ, મૂડી મૂડી... મૂડી સાથે ખતવે કે આ પણ મારા, દસ હજાર મારા છે. એમ અહીંયાં કહે છે, આત્માની પુંજ તો શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ આનંદની ખાણ છે. એમાં કર્મના નિમિત્તે આધીન થયેલી ઉપાધિ ક્ષણિક આગંતુક વિકારી ભાવ છે. જેમ મહેમાન આવ્યો હોય એ પાછો ચાલ્યો જવાનો, એ કાંઈ ત્યાં રહેવાનો નથી.

એમ એ વિકારી ભાવ, પુણ્ય-પાપના મલિન ભાવ એ નિમિત્તને આધીન થયેલા આગંતુક (ભાવ) સ્વભાવમાં નથી, પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થયેલા એવા ભાવ છે. એવા વિકારી ભાવ કૃત્રિમ પુણ્ય-પાપના, કૃત્રિમ આગંતુક સ્વભાવની ખાણમાં નથી, પર્યાયમાં નિમિત્તને આધીન થયેલી ઉપાધિ છે. એ ઉપાધિભાવને ત્રિકાળ નિરૂપાધિ સ્વભાવ સાથે ખતવે કે આ પણ મારા છે એનું નામ આસ્રવતત્ત્વ મારા સ્વભાવનો છે (એમ માને છે). પેલું અજીવતત્ત્વ કહ્યું હતું, અજીવના આધીન થયેલું. એવી ઉપાધિનો મિથ્યાત્વ રાગ-દ્વેષ ભાવ એ શુદ્ધ ચૈતન્યતત્ત્વ, જ્ઞાયકતત્ત્વ છે એની સાથે આસ્રવતત્ત્વ સહિત છે એમ સ્વીકારે એ જ મિથ્યાત્વ ને સંસાર છે એમ કહે છે. ત્રણે તત્ત્વની ભિન્નતા કરી નાખી. આ જ્ઞાયક, આસ્રવ અને અજીવ. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...!

જીવ તત્ત્વ એટલે કે જ્ઞાયકસ્વરૂપ ભગવાન પૂર્ણ શુદ્ધ ચૈતન્ય. અજીવ પુદ્ગલતત્ત્વ. એ લેવું છે ને અહીં? કર્મનો ઉદય છે એ અજીવ તત્ત્વ છે. જીવ પોતાના અંદર જ્ઞાન ને આનંદથી ભરેલો આત્મા ભગવાન પૂર્ણાનંદનો નાથ જ છે. પણ તે સ્વભાવના લક્ષને અનાદિથી છોડ્યું છે. એવી સ્વભાવ સ્થિતિ હોવા છતાં એ સ્વભાવનું લક્ષ છોડ્યું છે તેથી એનું લક્ષ અજીવની પર્યાય અજીવ ઉપર ગયું છે. જેના ઉપર ગયું એને અહીંયાં નિમિત્ત કહેવામાં આવ્યું છે. પણ ગયું છે પોતાને કારણે. સમજાણું કાંઈ?

પુણ્ય ને પાપ, કામ ને ક્રોધ વિકારી ભાવમાં પરના લક્ષે લક્ષ ગયું છે. એથી ઉત્પન્ન થયેલું (છે). હવે કહે છે અજીવ તો ભિન્ન છે એમ સિદ્ધ કર્યું, એનાથી ઉત્પન્ન પોતાની ઉપાધિ એને આધીન સિદ્ધ કર્યું. હવે એ આસ્રવ, એ અજીવ જે ચીજ છે એ તો આત્મામાં નથી, પેલું નિમિત્ત, પણ નિમિત્તને આધીન થયેલો ઉપાધિભાવ પણ ત્રિકાળ સ્વભાવમાં નથી. એવા ત્રિકાળ સ્વભાવમાં આસ્રવ સહિતવાળો આત્મા છે એમ માનવું એ જ મિથ્યાત્વ ને સંસારનું બીજડું છે એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ?

‘ભવવીજં’ અર્થાત્ રાગ-દ્વેષ ભાવ, પુણ્ય-પાપના ભાવ સ્વભાવમાં નથી. સ્વભાવ તો મોક્ષનું બીજડું છે. ભગવાન આત્મા ચૈતન્ય સ્વભાવ, શુદ્ધ સ્વભાવ એ તો પૂર્ણાનંદની દશા થાય તેનું એ આત્મા બીજ છે. એવો આત્મા જ્ઞાયક સ્વભાવ શુદ્ધ કંદ જેમાંથી કેવળજ્ઞાન ને પરમ આનંદ પ્રગટે તેનું એ બીજડું છે. એવા આત્મ સ્વભાવમાં નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થયેલા ઉપાધિભાવને મેળવવો (કે) ‘આ સહિત છું’ એનો અર્થ કે એમાં એકત્વબુદ્ધિ કરવી, વિકાર સાથે એકત્વબુદ્ધિ કરવી તે જ મિથ્યાત્વભાવ છે. સમજાણું કાંઈ? આહા...! કહો! સમજાય છે કે નહિ? ‘માંગીરામજી’! આહા...!

અત્યારે આમ ત્રણ તત્ત્વ (લે છે). એક જીવતત્ત્વ, જે શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ. એક પુદ્ગલતત્ત્વ. અત્યારે સંબંધમાં લેવો છે ને? એને લેવું છે ને? અજીવતત્ત્વ. કારણ કે જીવના સ્વભાવને લક્ષે રાગ-દ્વેષ ઉપાધિ થતી નથી. રાગ-દ્વેષના ભાવ તો નિમિત્તના લક્ષે થાય છે. એટલે અજીવતત્ત્વ સિદ્ધ કર્યું. હવે ઉપાધિ સિદ્ધ કરી તેને આધીન થયેલી તેનામાં, પોતામાં. હવે એ આસ્રવતત્ત્વ જે ઉપાધિભાવ છે એને નિરૂપાધિ સ્વભાવ સાથે એક માનવા તો જ્ઞાયકતત્ત્વને આસ્રવતત્ત્વ સાથે એક માનવું, એ બે એક હોય શકે નહિ એને એક માનવું એનું નામ મિથ્યાત્વ છે. સમજાણું કાંઈ? ભારે કથન પદ્ધતિ ગજબની છે! કેવી વાત કરી છે જુઓને! ૧૩ ને ૧૪ (ગાથા).

‘परिणममानस्य चित्तश्चिदात्मकैः स्वयमपि स्वकैर्भावैः’ આટલા તો શબ્દ મુક્યા છે. ‘भवति हि निमित्तमात्रं’ ત્યાં ‘भवति’ એક નિમિત્ત, પેલું અજીવ. નિમિત્તમાત્ર એક પુદ્ગલ છે. અજીવને સિદ્ધ કર્યું. એના વિકારને નિમિત્ત પણ એક ચીજ છે એ સિદ્ધ કર્યું. હવે તો કહે છે, ભાઈ! એ નિમિત્તને આધીન થયેલો મેલો આગંતુક વિકારી ભાવ, જે ક્ષણિક અને મલિન અને નિમિત્ત આધીન થયેલો મેલ, એને નિર્મળાનંદ ભગવાન સાથે સંયુક્ત સહિત સ્વીકારી લેવો એનું નામ જ સંસારમાં રખડવાનું મિથ્યાત્વ બીજ છે. સમજાય છે કાંઈ? એનો અર્થ કે, એક તત્ત્વ સાથે બીજા તત્ત્વને એકત્વ માનવું એનું નામ મિથ્યાત્વ છે એમ કહ્યું, લ્યો! સમજાણું કાંઈ કે નહિ? જુઓ! આ ૧૪ મી ગાથા બહુ ઊંચી છે, હોં..

ટીકા :- ‘स एवं अयं कर्मकृतैर्भावैः असमाहितः अपि बालिशानां युक्तः इति प्रतिभाति’ સમજાણું? પછી એક ટુકડો રહ્યો એ પછી છેલ્લે કહેશે. એક ટુકડો રહ્યો ને? એક ટુકડો

બાકી રહ્યો થોડોક. કોણ? ‘સ ખલુ સ પ્રતિભાસ ભવવીજમ્’ એ ટુકડો બાકી રહ્યો પછી કહેશે. એ છેલ્લે કહેશે. આટલા ટૂકડાનો પહેલો અર્થ કરે છે. પછી છેલ્લે કહેશે. ‘ખલુ સ પ્રતિભાસ ભવવીજમ્’ એ પછી કહેશે, છેલ્લું કહેશે. ‘ખલુ સ પ્રતિભાસ ભવવીજમ્’ આહા...! ભારે વાત. શું કહે છે? ભાઈ! સમજાય છે આમાં?

‘આવી રીતે આ આત્મા કર્મ વડે કરેલા...’ એટલે કે નિમિત્ત દ્વારા ઉપાધિભાવ થયેલો, સ્વભાવ વડે નહિ થયેલો, એમ. કર્મ વડે અજીવના આશ્રયે, લક્ષે, તાબે થઈને એના વડે કરેલો એમ કહેવામાં આવ્યું. કારણ કે સ્વભાવ વડે થયેલો નથી. પુણ્ય-પાપનો ભાવ, મેલો ભાવ, રાગ-દ્વેષનો ભાવ સ્વભાવ વડે થયેલો નથી. એથી કર્મ વડે કરેલો એમ કહેવામાં આવ્યું છે. ‘નાના પ્રકારના ભાવથી...’ અનેક પ્રકારના ભાવથી. પુણ્ય-પાપ, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, કામ, ક્રોધ વિકલ્પોની અસંખ્ય પ્રકારની ઝાળ. મિથ્યાત્વ આદિ બધા, હોં! એવા ‘ભાવથી સંયુક્ત નથી...’ ભગવાન ચૈતન્ય શુદ્ધ આનંદકંઠ એવા ઉપાધિભાવથી સહિત નથી. સ્વભાવમાં એ રહિત છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

શુભ-અશુભભાવ કે પરમાં સુખ છે એવી મિથ્યા ભ્રાન્તિ... સમજાણું? કે પાપનો ભાવ એ બધો ઉપાધિભાવ (છે). એ ઉપાધિભાવ ત્રિકાળ ચૈતન્ય સ્વભાવમાં સહિત નથી. ત્રિકાળ શુદ્ધ સ્વભાવ વિકાર સહિત નથી. એવા ત્રિકાળ શુદ્ધ ભગવાન આત્મદ્રવ્યને વિકારભાવ સહિત નથી તેને સહિત માનવો આ સંસારમાં રખડવાનું મિથ્યાત્વ બીજ છે. કહો! ‘રતીભાઈ’! આહાહા...! સંપ્રદાયને બિચારાને સાંભળવા મળે નહિ. આ તો કરો, આ કરો, આ કરો... મિચ્છામિ દુક્કડમ્ ... આ જીવયા વોરવિયા છે. જુઓ! શું જીવયા વોરવિયા? કે જેણે ચૈતન્ય જ્ઞાયક અનંત ગુણ સંપન્ન ભાવપ્રાણ સ્વરૂપ પ્રભુ, એને આ પુણ્ય-પાપના, આ રાગ-દ્વેષના મિથ્યાત્વના ભાવ સહિત માનવો એનું નામ જીવિયા વોરવિયા છે. એણે આત્માના જીવનનો નાશ કર્યો અને મિથ્યાત્વભાવ ઉત્પન્ન કર્યો. નાશ કર્યો એટલે? પૂર્ણ જ્ઞાયક ચૈતન્ય શુદ્ધ સ્વરૂપનો આદર ન કર્યો એટલે એ છે જ નહિ અને આ વિકારી ભાવવાળો તે જ હું છું (એનું નામ નાશ કર્યો). સમજાણું કાંઈ?

ચૈતન્ય ભગવાન આત્મા જ્ઞાનની મૂર્તિ, પ્રકાશનો પૂંજ અને સ્વચ્છતાનો સાગર, એવું જે સ્વરૂપ, એને આવા નિમિત્તને આધીન થયેલા, નિમિત્ત દ્વારા થયેલા, પર દ્વારા થયેલા, દુશ્મન દ્વારા (થયેલા ઉપાધિ ભાવ છે). નથી કહેતા કે ભાઈ! તને સંગ થયો આનો. એના દ્વારા તને દોષ લાગ્યો. કર્યો છે તો એણે. એમ કર્મના સંગ દ્વારા થયેલા ‘પરસંગ એવ’ ઉપાધિભાવ, મલિનભાવ એવા સંયુક્ત મલિનભાવથી નિર્મળાનંદ પ્રભુ સહિત નથી, રહિત છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

આખો ચૈતન્ય શુદ્ધ આનંદનો ગોળો, ધ્રુવ સાગર સમુદ્ર, સ્વભાવનો સાગર એવો ભગવાન એક ક્ષણની કૃત્રિમ ઉપાધિના મેલ સહિત નથી. આહાહા...! એકત્વ-વિભક્ત. પેલું એકત્વ-

વિભક્ત કહ્યું છે ને? ત્યાં બીજી રીતે છે. અહીં આ રીતે કહ્યું છે. ભગવાન આત્મા મલિન પરિણામથી વિભક્ત છે, એકત્વ નથી. આહાહા...! એવો ચૈતન્ય સ્વભાવ ભગવાન, એને વિકારસહિત (માનવો), વિભક્ત છે તેને એકત્વ માનવું એનું નામ જ મિથ્યાદર્શન ને મિથ્યાત્વ છે, સંસારમાં રખડવાનું આ કારણ છે. કહો! ‘જગદીશભાઈ’! કહો! સમજાય છે કે નહિ આ? કહો! સમજાણું? વાહ! ભારે વાત, ભાઈ! કેટલી શૈલી મુકી છે! ગજબ શક્તિ! એનું પાછળ કામ કેટલું કરે છે! ક્ષયોપશમ જ્ઞાન કેટલું કામ કરે છે!

કહે છે, ભાઈ! જુઓ! કર્મ સંસારનું બીજ છે એમ ન કહ્યું. કર્મ સંસારનું બીજ છે એમ ન કહ્યું. ‘મોક્ષમાર્ગપ્રકાશક’માં કહ્યું છે ને? ભાઈ! કર્મનું નિદાન બતાવશું. પણ એ તો હેતુ, નિમિત્ત કોણ છે એમ કહ્યું છે. સંસારનું બીજડું કર્મ નહિ, તેમ સંસારનું બીજ સ્વભાવ નહિ. આત્મ સ્વભાવ શુદ્ધ ચૈતન્યની મૂર્તિ એ સંસારનું બીજ નહિ, એ તો મોક્ષનું બીજ છે. કર્મ સંસારનું બીજ નહિ એ તો જડ છે. સંસારપર્યાય તો વિકારી છે, એનું બીજ જડ ન હોય. સંસાર ચોરાશીના અવતારનું રખડવાનું બીજડું નિર્મળાનંદના નાથને મલિન સહિત માનવો એ સંસારમાં રખડવાનું બીજ છે. આહા...! એ પણ... શું કહે છે? જુઓ!

‘તો પણ અજ્ઞાનીને...’ ભાષા એમ છે, જુઓ! ‘બાલિશાનાં’ છે ને? ‘બાલિશાનાં’. અજ્ઞાનીને ‘પોતાના અજ્ઞાનથી...’ ભાષા આવી છે. ‘બાલિશાનાં પ્રતિભાસ:’ છે ને? અજ્ઞાનીને અજ્ઞાનને કારણે ભાસે (છે), એમ પાછું સિદ્ધ કરવું છે. ‘અજ્ઞાનીને પોતાના અજ્ઞાનથી...’ ત્યાં જો એમ કહેવું હોય તો તો પછી ત્યાં એમ જ કહે કે, એ પણ ત્યાં દર્શનમોહના કારણે ત્યાં એવો ભાસ થાય છે. નિમિત્તથી દોષ થતો હોય તો અહીં પણ એમ કહેવું જોઈએ કે, અજ્ઞાનીને નિમિત્તના કારણે, દર્શનમોહના કારણે એવો અશુદ્ધતાના મલિનભાવને શુદ્ધતામાં ખતવે છે, સહિત માને છે એની માન્યતામાં કારણ દર્શનમોહ છે. સમજાણું કાંઈ?

ઉપાય બતાવવો છે ને? ઊંધા પુરુષાર્થથી કરે તેને સવળા પુરુષાર્થથી ટાળી શકે ત્યારે પુરુષાર્થ સિદ્ધિનો ઉપાય કહેવાય ને? એના અધિકારમાં ટાળવાનું ન હોય, કરવાનું અધિકારમાં ન હોય તો ટાળવાનું અધિકારમાં ન રહ્યું. વિકારનું કરવાનું એના અધિકારમાં ન હોય તો પરનો અધિકાર (થયો તો) ટાળવાનું પરના અધિકારે થયું. સમજાણું કાંઈ? ભારે આકરી વાત! કેટલી સરળતામાં વાત મુકી છે, લ્યો!

‘યુક્ત ઇવ પ્રતિભાતિ બાલિશાનાં’ એ ‘પ્રતિભાસ: સ ખલુ ભવવીજમ્’ એ આગળ મુકશે છેલ્લે. અજ્ઞાનથી, ‘પોતાના અજ્ઞાનથી...’ એટલે? શુદ્ધ સ્વરૂપ જ્ઞાનાનંદ તરફ લક્ષ કરતો નથી, પૂર્ણાનંદનો સ્વભાવ તેના ઉપર જોતો નથી, એનો અભાવ કરીને વિકારના પરિણામને અજ્ઞાની પોતાના અજ્ઞાનને કારણે પોતામાં ભાસ કરે છે. એ મારા સ્વરૂપમાં છે એમ ભાસ કરે છે, મારા સ્વરૂપમાં છે એમ ભાસે છે. બસ! એ જ ભાસ તે મિથ્યાત્વભાવ છે. સમજાણું કાંઈ? ‘આ આત્મા કર્મ વડે કરેલા નાના પ્રકારના ભાવથી સંયુક્ત...’ સહિત, યુક્ત નથી, ‘તો

પણ અજ્ઞાનીને પોતાના...' શુદ્ધ સ્વરૂપના અભાનને લઈને, મિથ્યાભાવથી 'આત્મા કર્મજનિત ભાવોથી સંયુક્ત જેવો પ્રતિભાસે છે.' સમજાણું કાંઈ?

ભાવાર્થ :- 'પહેલા આમ કહ્યું કે પુદ્ગલકર્મને કારણભૂત રાગાદિભાવ છે,...' એમ કહ્યું હતું ને પહેલી ગાથાઓમાં? નવા કર્મ બંધાય તેને આત્માના રાગ-દ્વેષ મલિનભાવ તે નિમિત્ત છે. 'રાગાદિભાવોનું કારણ પુદ્ગલકર્મ છે.' અરસ-પરસ. જીવ વિકાર કરે એમાં પુદ્ગલકર્મનું નિમિત્ત છે અને કર્મ જે બંધાય તેમાં જીવના રાગ-દ્વેષ આદિ ભાવ તે નિમિત્ત છે. અરસ-પરસ. 'તેથી આ આત્મા નિજ સ્વભાવભાવની અપેક્ષાએ...' જુઓ! તેથી આ આત્મા નિજ સ્વભાવભાવ, ત્રિકાળ સ્વભાવ શુદ્ધભાવની અપેક્ષાએ 'કર્મજનિત અનેક પ્રકારના ભાવોથી જુદો જ ચૈતન્યમાત્ર વસ્તુ છે.' સમજાણું કાંઈ?

પુદ્ગલકર્મને કારણ, જડને બંધાવામાં કારણ નિમિત્ત રાગ-દ્વેષ (છે) અને રાગ-દ્વેષને નિમિત્ત પુદ્ગલકર્મ (છે). બે વાત (થઈ). નિમિત્તને આધીન થયેલા કર્મજનિત પ્રકારના ભાવોથી જુદો જ ચૈતન્યમાત્ર વસ્તુ છે. સમજાણું કાંઈ? કેમ કે રાગ-દ્વેષના ભાવ નિમિત્તને આધીન થયેલા અને રાગ-દ્વેષના ભાવથી રહિત ચૈતન્યનો સ્વભાવ છે. નિમિત્ત આધીન થયેલા ભાવ સ્વભાવમાં નથી. તેથી આ આત્મા નિજ સ્વભાવભાવની, નિજ સ્વભાવ શુદ્ધ આનંદ ને જ્ઞાન (સ્વરૂપ), જેમાં વિકલ્પનો અવકાશ નથી, (તેને) એવા વિકલ્પ સહિત સ્વીકારવો. આહાહા...! જુઓને! કેવી શૈલી! અપેક્ષાએ કર્મજનિત પ્રકાર કે ભાવો જે વિકલ્પ છે, એના જનિત કલ્પા હતા, એમ કહે છે. સ્વભાવભાવની અપેક્ષાએ કહ્યું. નિમિત્તને આધીન થયેલા સ્વભાવભાવની અપેક્ષાએ પરથી કરેલા એમ કહેવામાં આવ્યું છે. એવા 'ભાવોથી જુદો જ ચૈતન્યમાત્ર વસ્તુ છે.' એકલો જ્ઞાન પિંડ પ્રભુ ચૈતન્યનો પુંજ એ તો વિકાર નિમિત્તને આધીન થયેલા વિકાર કૃત્રિમ ક્ષણિક (થાય છે) એટલામાં એ આવ્યો નથી, એનાથી તદ્દન જુદો જ્ઞાયક સ્વભાવ પડ્યો છે. સમજાણું કાંઈ? દિગંબર આચાર્યની કથનની પદ્ધતિ, મૂળ વસ્તુને જાહેર કરવાની રીત... એનો હવે અર્થકાર દાખલો આપે છે.

'જેમ લાલ ફૂલના નિમિત્તે સ્ફટિક લાલ રંગરૂપે પરિણમે છે...' એ પોતાની સ્ફટિકની પરિણમવાની લાયકાતથી પરિણમે છે. ફૂલથી પરિણમે તો લાકડું પણ લાલ રંગે થવું જોઈએ. આ લાકડામાં થાય છે? આ લાકડું રહ્યું, લ્યો! થાય છે એમાં? સ્ફટિક હશે તો આમ થાશે. કેમકે એની પોતાની લાયકાતથી પરિણમે છે. આને આમ સ્ફટિક નીચે મુકો તો ત્યાં લાલ દેખાશે, આમાં નહિ (દેખાય). કેમકે એ સ્ફટિકની પોતાની તે પણ પરિણમવાની લાયકાતથી પરિણમે છે, આને કારણે નહિ. આને કારણે હોય તો આમાં પણ દેખાવું જોઈએ. સમજાણું કાંઈ? 'પરિણમમાનસ્ય' ને અહીં સિદ્ધ કરીને કહે છે કે, પોતે પરિણમવાની યોગ્યતાવાળો તે પરિણમે છે, સ્ફટિકમાં પણ એમ છે.

'પરંતુ તે લાલ રંગ સ્ફટિકનો નિજ ભાવ નથી.' જે લાલ રંગે પરિણમે છે તે ક્ષણે

પણ એ સ્ફટિકના શુદ્ધ સ્વભાવનું એ રૂપ નથી. ‘સ્ફટિક સ્વચ્છતારૂપ...’ સ્ફટિક તો સ્વચ્છતારૂપ. સ્ફટિક મોટો ‘જામનગર’માં જોયો હતો. ડોક્ટરે બતાવ્યો હતો. આ ‘પ્રાણજીવન’ ડોક્ટર છે ને? (સંવત) ૧૯૯૧માં બતાવ્યો હતો, આ ‘સમયસાર’ની સોમી ગાથા ચાલતી હતી ને? ત્યાં સંપ્રદાયમાં. બતાવ્યો હતો આવડો મોટો સ્ફટિક. મોટા ડોક્ટર છે. છ લાખનો એક સોલિરિયમ છે. ‘જામનગર’માં એક છ લાખનો સંચો છે. એ તે વખતનો છ લાખનો, ડો! અત્યારે તો બહુ વધી ગયા. સૂરજનો સંચો. રોગીને સૂર્યના કિરણો આપે છે. સંચો આખો ફેરવે, મોટો છ લાખનો એક સંચો. મને ડોક્ટરે બતાવ્યું હતું. એ સ્ફટિક જુઓ તો ધોળો, સફેદ... સફેદ. સમજાય છે? એ સૂરજનો દાખલો આપ્યો. શું કહે છે?

‘જેમ લાલ ફૂલના નિમિત્તે સ્ફટિક...’ નિમિત્તે, ડો! ઉપાદાન પોતાનું. ‘સ્ફટિક લાલ રંગરૂપે થાય છે પરંતુ તે લાલ રંગ સ્ફટિકનો નિજ ભાવ નથી.’ નિજ સ્વભાવ નથી. ‘સ્ફટિક સ્વચ્છતારૂપ પોતાના ચેત વર્ણથી બિરાજમાન છે.’ ભાષા જુઓ! સ્ફટિક તો પોતાના સ્વચ્છતારૂપ પોતાના ધોળા વર્ણથી ટકી રહેલો છે. બિરાજમાન એટલે શોભી રહેલો છે. ‘લાલ રંગ છે તે સ્વરૂપમાં પેઠા સિવાય...’ એ લાલ જે રંગ છે એ સ્વરૂપમાં પેઠા (સિવાય), સ્ફટિકમાં અંદર ગર્ચા સિવાય, ‘ઉપર ઉપર જ ઝલક માત્ર દેખાય છે.’ ઉપર ઉપર ઝલક... ઝલક... ઝલક... લાલ લાલ ઉપર ઝલક દેખાય છે. ઝલક સમજો છો? શું કહે છે? ઝલક કહે છે? કપડું હોય ને? લીલુ કપડું. લીલા રંગનું હોય. પછી સહેજ આમ પ્રકાશમાં રાખે તો ઝલક લાગે. કપડા હોય છે ને? લાલ હોય, લીલો રંગનો હોય. ઊંચા સાબુથી ધોઈને સાફ કર્યો હોય. આમ તો ધોળું લાગે. બારણામાં પ્રકાશમાં રાખે તો ઝલક લાગે. આ લૂગડું પહેલા લીલુ હતું. ઝલકફેર.

એમ સફેદ-સ્વચ્છતા ભગવાન. અહીંયા તો આત્માની સાથે મેળવશે, ડો! આ તો રંગની સ્વચ્છતા છે, પોતાના સ્વભાવના રંગની, એમાં લાલ રંગની તો ઝલક માત્ર છે. ‘ત્યાં રત્નનો પારખુ ઝવેરી...’ એ રત્નનો પારખુ, પારખુ-પરીક્ષક ઝવેરી તો ‘એમ જ જાણે છે...’ એક વાત, બસ એટલી. ત્યાં ‘રત્નનો પારખુ ઝવેરી તો એમ જ જાણે છે...’ શું એમ જ જાણે છે? કે સ્ફટિક તો સ્ફટિક સ્વચ્છ જ છે, આ તો ઉપરની ઝલક છે એ એમાં પેઠી નથી. સમજાણું કાંઈ?

‘અને અપારખુ (અપરીક્ષક) પુરુષને સત્યરૂપ લાલ મણિની જેમ...’ સાચું જે લાલ મણિ છે, સાચું જે લાલ મણિ છે એમ ‘લાલરંગરૂપ જ પ્રતિભાસે છે.’ સત્યરૂપ જે લાલ મણિની જેમ લાલરંગરૂપ જ પ્રતિભાસે છે. સમજાણું કાંઈ? અપરીક્ષક પુરુષને સત્યરૂપ જે લાલ મણિની જેમ લાલરંગરૂપ લાલ (ભાસે છે). લાલ મણિને જેમ આખું લાલ રૂપ જ લાગે છે. છે તો પેલું સ્વચ્છ પણ આખો લાલ મણિ હોય ને એવું એને ભાસે છે. અપરીક્ષક (છે). એ દષ્ટાંત (થયો).

‘તેવી જ રીતે કર્મનિમિત્તથી આત્મા રાગાદિરૂપે પરિણમે છે.’ કર્મના સંગે સ્વચ્છ એવો

ભગવાન આત્મા છે છતાં કર્મના લક્ષે, આશ્રયે પુણ્ય-પાપના વિકારીભાવપણે થાય છે. એ રાગાદિ આત્માના નિજભાવ નથી. આહાહા...! શુભ-અશુભ રાગ, શુભ-અશુભ વિકલ્પ તે આત્માનો ભાવ નથી, ત્રિકાળીભાવ નથી, સ્વભાવભાવ નથી. ‘આત્મા પોતાની સ્વચ્છતારૂપ ચૈતન્યગુણમાં બિરાજમાન છે.’ ‘આત્મા પોતાની સ્વચ્છતારૂપ..’ જુઓ! સ્વચ્છતારૂપ ચૈતન્યગુણ, સ્વચ્છતારૂપ ચૈતન્યગુણ, જ્ઞાયકગુણ એમાં આત્મા બિરાજમાન છે. આત્મા તો ચૈતન્યગુણમાં બિરાજમાન છે.

‘રાગાદિ છે તે સ્વરૂપમાં પેઠા વિના...’ પેલાનો લાલ રંગ પેઠા વિના. એમ પુણ્ય ને પાપના ભાવ અંતર શુદ્ધ સ્વરૂપમાં પેઠા વિના ‘ઉપર ઉપર જ ઝલક માત્ર દેખાય છે.’ આહાહા...! શુભ-અશુભભાવ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, કામ, ક્રોધ આદિ શુભાશુભ રાગ, એ ચૈતન્યના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં પેઠા નથી. એ તો ઉપર ઉપર ઝલક માત્ર વિકાર દેખાય છે. આના દાખલે તો વાત કરી છે, હવે આમાં કાંઈ ન સમજાય એવી વાત નથી. આહાહા...!

‘ઉપર ઉપર જ ઝલક માત્ર દેખાય છે. ત્યાં...’ હવે ઉપર ઉપર ઝલક માત્ર દેખાય છે. ચૈતન્ય સ્વભાવ બિરાજમાન શુદ્ધ છે. હવે ‘ત્યાં જ્ઞાની સ્વરૂપના પરીક્ષક તો...’ ધર્મી સ્વરૂપના પરીક્ષક તો ‘એમ જ જાણે છે.’ એમ જ જાણે છે એટલે શુદ્ધ સ્વરૂપ સ્વચ્છતાથી બિરાજમાન ભગવાન છે. વિકારભાવ તો ઉપર ઝલક માત્ર છે. એના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં તેની એકતા થઈ નથી. સમજાણું કાંઈ? રાગાદિ નિજભાવ નથી, ચૈતન્ય ગુણ બિરાજમાન છે તે રાગાદિ સ્વરૂપમાં પેઠા વિના ઉપર ઝલક માત્ર છે એમ જ્ઞાની સ્વરૂપના પરીક્ષક એમ જાણે છે. માથે જે કીધું એમ જ જાણે છે. આહાહા...! અહીં તો હજી શુભરાગથી આત્માનું કલ્યાણ થાય. શુભ રાગથી સમકિત થાય, ક્ષાયિક સમકિત નહિતર તો ક્ષાયિક સમકિત આગળ ક્યાં જાશે? ક્ષપક શ્રેણી ચડશે... કારણ કે નીચે શુદ્ધઉપયોગ નથી (એમ અજ્ઞાનીઓ કહે છે). આહા...! અહીં તો શુભરાગ ઝલક માત્ર પરની છે, જ્ઞાની શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વભાવે બિરાજમાન તેને ચૈતન્ય જાણે છે. આ રાગને તો પર જાણે છે, એમાં એકમેક જાણતો નથી. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

‘અને અપરીક્ષક જીવોને...’ અજ્ઞાની જીવોને ‘સત્યરૂપ આત્મા...’ જુઓ! ‘સત્યરૂપ આત્મા પુદ્ગલ કર્મની પેઠે રાગાદિ સ્વરૂપ જ પ્રતિભાસે છે.’ પુદ્ગલ કર્મની પેઠે રાગાદિ સ્વરૂપ જ પ્રતિભાસે છે. અજ્ઞાનીને તો રાગ સ્વરૂપ જ આત્મા ભાસે છે. ‘સત્ય સ્વરૂપ આત્મા પુદ્ગલ કર્મની પેઠે રાગાદિ...’ એ તો પુદ્ગલ કર્મ જેવા છે એવો આત્મા એને ભાસે છે. ‘પુદ્ગલ કર્મની પેઠે રાગાદિ સ્વરૂપ જ પ્રતિભાસે છે.’ પુદ્ગલ કર્મ છે ને? એવો જ જાણે આત્મા છે. રાગ-દ્વેષવાળો આત્મા એમ અજ્ઞાનીને ભાસે છે. કહો! સમજાણું કાંઈ?

લાલ મણિ કીધું હતું ને? દાખલામાં તો લાલ મણિ લીધો હતો ને? બીજો લાલ મણિ લીધો હતો ને? આ તો સ્વચ્છ જ હતો પણ બીજો લાલ મણિ લીધો હતો ને? લાલ મણિની

૨૩૪

પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય પ્રવચન (ભાગ-૧)

જેમ એમ કહ્યું હતું ને એમાં? એમ લાલ મણિની જેમ આ પુદ્ગલ કર્મની પેઠે. સમજાણું કાંઈ? પુદ્ગલ કર્મનું જ આ કાર્ય એમ ન માનતા એ પુદ્ગલ કર્મ સ્વરૂપ જ આત્મા છે, એમ જ એ માને છે. પુદ્ગલ કર્મથી થયેલો વિકાર, એ જ સ્વરૂપે હું છું, એ જ સ્વરૂપે હું છું. સમજાણું કાંઈ? એથી હવે પ્રશ્ન થયો.

સ્ફટિકમાં લાલ રંગ તે પરના નિમિત્તની ઉપાધિ ક્ષણિક ઉપર ઝલકે છે. સ્ફટિક તો સ્વચ્છતા માત્ર બિરાજમાન શોભિત ભિન્ન છે. અપરીક્ષકને તો એ લાલ રંગ સ્વરૂપે લાલ મણિ રંગ સ્વરૂપે આખો સ્ફટિક ભાસે છે. પરીક્ષકને સ્વચ્છતાથી ભિન્ન લાલ રંગ છે એમ ભિન્ન ભાસે છે.

એમ અજ્ઞાનીને આત્માનો સ્વચ્છ ભાવ ન ભાસતા કર્મના નિમિત્તે થતો ઉપાધિભાવ એ કર્મરૂપ જ આત્માને ભાસે છે. એ કર્મરૂપ એટલે વિકારરૂપ જ આત્મા ભાસે છે. પરીક્ષકને તેની ઉપર ઝલક રહે છે, સ્વરૂપમાં પેઠી નથી, શુદ્ધ સ્વચ્છમાન ચૈતન્યમાં એ રાગ અડેલો જ નથી એમ પરીક્ષક નામ જ્ઞાનીને ભિન્ન ભાસે છે.

ત્યારે એ પ્રશ્ન થયો, મહારાજ! ‘તમે જ રાગાદિભાવને જીવકૃત કહ્યા હતા. અહીં તેને કર્મકૃત કેવી રીતે કહ્યો છો?’ પહેલા તમે ૧૨મામાં જીવકૃત કહ્યા, વળી અહીં કર્મકૃત કહ્યા. સમજાણું? આવ્યું હતું ને? ૧૨મામાં જીવકૃત કહ્યું, આ ૧૪ ગાથામાં કર્મકૃત કહ્યું. હજી ગાથા એક ગઈ ત્યાં શું થયું તમારું આ? એની વ્યાખ્યા કરશે.

(શ્રીતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)